

**Wat
komt**

**De ruimte
van de Advent**

Na de Sjoa

Doorsluizen

selfie

Doorsluizen

Interpretatie wordt uit de vaart genomen, een deel van het archief wordt doorgesluisd naar PreekWijzer.nl. Voor dit laatste nummer zijn vormgever Anton Sinke en ik afgereisd naar de sluizen van IJmuiden. IJmuiden, waar de gewonemenswereld ophoudt en de oneindige zee lonkt. IJmuiden, waar Tata Steel de skyline bepaalt en de scheepvaart het ritme van het leven. IJmuiden, tussen industrie en recreatie, tussen kolossale zeeschepen en een peuter met rode laarsjes op het strand. Milembe Mateyo, werkzaam bij het Amsterdamse Havenbedrijf, was onze gids. Zij loodste ons langs de highlights van het immense sluizencomplex en gaf uitleg over heden, verleden en toekomst van de sluizen. Met in ons achterhoofd de artikelen van dit nummer legden wij met onze camera diverse tafereelen vast. Het resultaat hiervan is in

dit nummer te zien. En van wie welke foto is? Dat verklappen wij niet! Rest mij tot slot u, de lezer, of in ons geval beter gezegd de kijker te bedanken. Hopelijk bladert u nog eens een eerder verschenen nummer door.

Herman Heijn

Naast de foto's in dit nummer hebben we veel meer foto's gemaakt. Op de website van Anton Sinke, www.antonsinke.nl, is een uitgebreide selectie te zien.

Sinke & Heijn

Anton Sinke heeft alle nummers van *Interpretatie* vormgegeven. Daarnaast is hij een gedreven fotograaf. Herman Heijn heeft als beeldredacteur tijdens de 'kleurenperiode' van *Interpretatie* het beeld bepaald. Ook hij fotografeert daarnaast. Om hun goede samenwerking te onderstrepen en een bijzonder tintje te geven aan dit laatste nummer hebben zij samen speciaal voor dit nummer alle foto's gemaakt.

Van de redactie

De laatste aflevering van dit blad is een adventsnummer. Het thema is 'Wat komt', en daarover is vanuit de bijbelse theologie veel te zeggen. We zoeken naar optimisme in de oudtestamentische koningsverhalen. We zien hoe de toekomst op het heden ingrijpt volgens Johannes en hoe Lucas over 'de Komende' spreekt. We vragen ons af hoe Daniël ons helpt om toekomst voor de geloofsgemeenschap te blijven zien, en ook de vraag over een 'morgen' na de Sjoa komt aan bod. Het artikel bij het leesrooster adviseert met klem om de adventsruimte niet helemaal vol te zetten met kerstpullen.

Voor de redactie is het een Advent met gemengde gevoelens. De plannen voor een digitaal vervolg op *Interpretatie* die we op de rails hadden staan, kunnen niet doorgaan. Dat nieuws kwam bij ons binnen terwijl we deze aflevering aan het afronden waren. Dat 'wat komt' er anders kan uitzien dan waarop we onszelf hadden voorbereid – dat is een gegeven waarmee we als bijbels theologen vertrouwd zijn. Ooit predikte Johannes de Doper, toch niet de minste in onze traditie, met vuur en verve een toekomst die op

punt van aanbreken stond. Maar toen het moment daar was, zag het er allemaal heel anders uit dan hij het zich had voorgesteld. Hij preekte een bijl aan de wortel, een meedogenloze zeef en onblusbaar vuur – met een hartgrondigheid waarin wij als teleurgestelde redactieleden van harte zouden kunnen meegaan. Maar wat kwam was een mens vol ontferming, die niet oordeelde maar ruimte schiep en kansen bood.

Daarom wensen we de lezer het volle genot van deze laatste aflevering toe, en van alles daarna dat wij niet meer zullen gaan maken, maar dat

Wat komt

In dit nummer

<p>4 Bij een gedaanteverandering
Leendert-Jan Parlevliet</p> <p>7 'Wat komt' – na de Sjoa?
Bettine Siertsema</p> <p>11 Bijbels grondwoord: Het uur dat komt
Piet van Veldhuizen</p> <p>15 'Bent u degene die zou komen...?'
Over de vraag van Johannes de Doper in Lucas 7:18-23
Nico Riemersma</p> <p>20 Het komt er niet van
Over de smalle weg tussen realiteitszin en cultuurpessimisme aan de hand van een geschiedenis van Israël
Piet van Midden</p> | <p>26 Een hond in de Bijbel – van begin tot eind
Willien van Wieringen</p> <p>29 Interpretatie houdt op te bestaan
Dick Vos, Marieke den Braber</p> <p>31 Buiten het boekje: Wonderlijk zoals U mij kent!
Lezing van Psalm 139
Laura de Vries</p> <p>34 Leesrooster: Wie komt
De ruimte van de Advent
Marcel Barnard, Johan Cilliers en Cas Wepener</p> <p>37 Kroniek: Vernieuwend en vertrouwd
Beeldcitaten in de ontwerpen van het Liedboek
Anton Sinke</p> | <p>40 Een alternatief voor morgen
Rudy van Moere</p> <p>En verder</p> <p>2 Over de fotografen</p> <p>12 Signalement</p> <p>19 Cultuur
Jan van Eyck, Rogier van der Weyden en de ontdekking van de wereld</p> <p>44 Recensies</p> <p>47 Colofon en vooruitblik</p> <p>48 Liederlijk
Young and Beautiful
Lana Del Rey</p> |
|--|--|---|

Bij een gedaante-verandering

Een terugblik op tweeëntwintig jaar, dat had ik nooit moeten toezeggen. De voorzitter van de redactie schreef er zo vanzelfsprekend over en voegde eraan toe dat ik geknipt was voor die taak. Wie weet komt er nog eens iemand die de geschiedenis van het blad beschrijft. Dan kan wat hierna volgt, genuanceerd of herroepen worden.

In het verzoek van Marieke den Braber stond ook dat mijn bijdrage anekdotisch mocht zijn, maar zelfs dat vergt een hele studie. Alle notulen en correspondentie zijn bij het archief van het Historisch Documentatiecentrum van de Vrije Universiteit ingeleverd. In de dagen voordat ik dit artikel schreef, heb ik de jaargangen van ons blad doorgelezen. Het is ongelooflijk wat daar allemaal aan moois in staat. Een eindeloze stroom goed geschreven, goed geordende en mooi uitgegeven tijdschriften. Ik heb er met trots en plezier in rondgeneusd. Dank aan de redactie voor het verzoek om iets te schrijven!

Vooraf

Er was tweeëntwintig jaar geleden geen beweging waar dit tijdschrift uit voortkwam. Het was geen onderdeel van een campagne of een nieuwe theologische richting. Er was ook geen groot geleerde die aan de basis stond van het blad. Er was wel een verwachting van een nieuw tijdperk waarin ontdekkingen die al langer de ronde deden, nieuw zouden spreken. Er was een gedrevenheid om de Stem waar de Bijbel getuige van is, te helpen laten klinken. Interpretatie was via de Bijbel gericht op de verkondiging.

Als ik nu terugkijk, denk ik dat wij een hermeneutisch tijdschrift maakten, dat we als exegetisch presenterden. In de teksten van het begin wordt steeds de nadruk gelegd op openheid en een nieuwe koers. Die eerste ideeën en teksten waren van Dirk Monshouwer en van mij. Wij deelden een positie en een gedrevenheid. Beiden waren we theologisch geschoold in de dialectische theologie, met een bijzondere plek voor Miskotte, en beiden waren we door Breukelman exegetisch bepaald. Tegelijkertijd waren we geen van beiden onderdeel van de Amsterdamse School. Dit was in belangrijke mate bepaald door biografische omstandigheden. Ook waren we allebei verknocht aan de kerk en aan de liturgie. Willem

Barnard is de derde leermeester die genoemd moet worden in dit verband. Ik kan mij niet herinneren dat we het ooit zo hebben afgesproken, maar ik zie deze uitgangspositie in alle jaren terug. We voerden geen dogmatisch debat en gebruikten geen antithese om de eigen positie te versterken.

Een deel van de redactie van Interpretatie had deel uitgemaakt van De Eerste Lezing, een tijdschrift dat ontstaan was naast De Eerste Dag en dat bestond uit vertalingen. Het was een blad dat gemaakt werd door de generatie die het leerhuis de kerk in had gehaald: predikanten en exegeten die werkvertalingen van eigen hand voorlazen in hun diensten, de vrucht van de eigen vertaling van de grondteksten. Langs deze weg kregen de hoorders toegang tot de bron zelf met de herhaling van kernwoorden en de indeling in ademenheden die bij deze onderneming hoorde. Deze vertalingen werden gepubliceerd in De Eerste Lezing. Belangrijke delen van de Naardense Bijbel van Pieter Oussoren verschenen in een eerste versie daarin. De bron zelf, de bijbeltekst in zijn eigenlijke vorm, zou voor zichzelf spreken, maar de stroom vertalingen droogde op en het was tijd voor iets nieuws. Alleen de tekst was niet genoeg. Er waren verschillende tijdschriften waarmee contact bestond. Zo kwam het idee op om samen met diverse groepen theologen een nieuw blad te maken. De scheidslijn tussen die bladen werd meestal bepaald door kerkelijke grenzen en natuurlijk door theologische richtingen. De tijd was zo veranderd dat die scheidingen niet meer bepalend waren en dat er ruimte kwam voor de gedeelde inhoud. Na twee verkennde bijeenkomsten was het elan echter op. Blijkbaar werd dat idee van een nieuwe periode die aangebroken was niet zo breed gedeeld. Het is een gelukkige greep geweest om zonder al die restgroepen een nieuw blad op te richten. Interpretatie werd niet opgericht om iets te bewaren of voort te zetten. Langzaam maar zeker verdwenen de tijdschriften waarmee we toen contact hadden. Het oude maakte plaats voor iets nieuws. Ik realiseer me, nu ik dit zo opschrijf, dat we niet twijfelden over de mogelijkheden die zo'n blad als wij wilden, had. Ook daaruit blijkt onze overtuiging. Zakelijk leek het ook niet ongunstig. Het moest een tijdschrift worden naast De Eerste Dag, net als De Eerste Lezing, en die eerste publicatie was toen al zo'n instituut, dat we er niet aan twijfelden of er genoeg lezers zouden zijn. We zouden duizend abonnees halen, en zo niet, dan zouden we stoppen. Die duizend haalden we net. Ze vormden tien procent van onze doelgroep, en dan hadden we ons wat betreft de omvang van die doelgroep ook nog rijk gerekend.

Doel

Het doel van het blad is niet eenvoudig te omschrijven. Het praktische doel was duidelijk: het was en is nog altijd een tijdschrift voor mensen die de Bijbel ter sprake brengen. De praktijk van het oecumenisch leesrooster vormde altijd een achtergrond. Het blad was echter meer dan alleen zakelijke ondersteuning. Er ging een geloof achter schuil. We hadden het vertrouwen dat de Schrift zou opengaan en dat die tot verkondiging zou worden. Het draait om het spreken van God zelf. Er werden hoofdlijnen getoond waarlangs er toegang zou ontstaan tot deze eindeloze bron van woorden en beelden die naar elkaar verwijzen en werelden representeren.

Titel

Die gedrevenheid spreekt ook uit de titel: *Interpretatie*. Geen meervoud, maar een enkelvoud. Om de eenvoudige reden dat het perspectief die interpretatie is die in deze tijd tot klinken komt, die onverwacht actueel is.

De titel is aangedragen door Cees de Jonge. Hij was geïnspireerd door de dissertatie van Hans-Dirk van Hoogstraten over

Bonhoeffer, met diezelfde titel. In de titel zit de hele spanning van het project. Het kon geen meervoud zijn, dat zou te veel afstand scheppen. Een lidwoord was weer te veel van het goede. Het was ook mooi dat de titel uit zo'n onverwachte hoek kwam. Bonhoeffer was en is nog steeds een theoloog van boven de partijen. Door zijn dood geassocieerd met messiaanse ge-

stalten. Hans-Dirk van Hoogstraten was een protestantse professor in het roomse Nijmegen met een uitgesproken politieke stellingname. Het kon niet mooier voor ons nieuwe project. De oude scheidslijnen lieten wij achter ons.

Exegese en hermeneutiek

Met een glimlach schrijf ik deze visie op het begin van het tijdschrift nu op. Bij Dirk Monshouwer is het niet meer na te vragen. Het moet ook over Dirk Monshouwer gaan nu ik terugblik op het begin. Ik noemde hem hierboven al. Hij was tweeënvijftig toen hij overleed in 2000. Ik heb hem inmiddels in leeftijd ingehaald. Hij vertelde vlak voor zijn overlijden, met een verwijzing naar Miskotte, over zijn passie: de academische theologie bij de gemeente bepalen en andersom. Steeds weer heen en weer sjouwen: aan poorten rammelen, zijn neus stoten. Dat academische was weliswaar de exegese, maar altijd verbonden aan een andere bron. Enerzijds de liturgie; dat was zijn levenslange hoofdonderwerp. Maar anderzijds de verkondiging, het opengaan van de Schriften. Dirk was echt een man van de eerste lezing: hij vond een uit-

leg over de bron zelf al genoeg om de kern die zo breed ziet aan het woord te laten komen. Van zijn hand staan er verschillende verborgen schatten in de oude jaargangen opgeslagen. Die hermeneutiek was dus wel het doel, maar bepaalde niet veel van de teksten in het tijdschrift. Er was altijd aandacht voor vertalingen en voor liturgische kwesties. Er was exegese en er was volop ruimte voor de joodse leeswijze en verbondenheid met de synagoge. Het gesprek met de cultuur vanuit de teksten zou gevoerd worden. En juist daar zie je feitelijk niet zoveel van terug. Het gesprek met de kunst was er mondjesmaat. Er kwam literatuur aan de orde, maar dat was in de marge. Waarom geen filosofie of politiek, cultuurbeschouwing of maatschappijkritiek? Ook hier speelt die achtergrond een grote rol. Het Woord is actueel als het opengaat. Die overtuiging maakte dat we ons daartoe beperkten. De meeste discussies in de redactie gingen indirect over de vraag of het toch niet passend zou zijn om ons blad 'Interpretaties' te noemen.

Bij grote verschuivingen in de samenleving veranderen tradities van gedaante. Met als titel *Metamorfose* schrijft Erik Borgman over onze tijd. Hij onderstreept dat er geen einde komt aan de christelijke traditie, maar dat er moet worden gesproken van een gedaanteverandering. Ook *Interpretatie* gaat van gedaante veranderen. Natuurlijk blijft het vertrouwen op de kracht van de woorden en de ruimte die er altijd weer zal ontstaan voor Gods Woord. Daarin ben ik niets veranderd.

Jonathan Rosen schreef jaren geleden het prachtige boekje *The Talmud and the Internet*. Hij laat daarin zien dat in de Talmud het jodendom voortleefde, na de verwoesting van de tempel. Hij schrijft erover met het contrastbeeld van het ontstaan van het christendom. In de Talmud werd het jodendom woord. De veelstemmigheid en de onbegrensdeheid van de Talmud wijst Rosen aan als de kracht. Daarin lijkt de Talmud op het internet. Er komt een einde aan een traditie door het verdwijnen van het fysieke centrum, de tempel en alles wat daarbij hoorde. Dat einde is een nieuw begin dat een vitalisering en internationalisering van die traditie tot gevolg heeft. De crisis dwingt een gedaanteverandering af, en terugkijkend kunnen we constateren dat daardoor de traditie weer is gaan stromen. Dit lijkt me een mooi visioen nu *Interpretatie* van gedaante gaat veranderen.

Drs. L.-J. Parlevliet is medeoprichter van *Interpretatie*. Hij is als docent-onderzoeker verbonden aan de HZ University of Applied Sciences te Vliissingen.

Het Woord is
actueel als het
opengaat

‘Wat komt’ – na de Sjoa?

Wat verwacht je van de toekomst als je te lijden hebt gehad onder het ergste wat mensen elkaar kunnen aandoen? Als je weet hebt van de laagste diepten waartoe een mens kan zinken, kun je dan nog vertrouwen hebben in de mens, in de wereld? En wat geef je dan mee aan je kinderen en de volgende generaties?

Overlevenden van de Holocaust hebben in de tweede helft van de jaren negentig op video getuigenis afgelegd van hun lotgevallen. Het gebeurde in interviewvorm volgens een vast stramien. Gemiddeld duurden de interviews zo’n twee uur. Een vaste vraag, meestal helemaal op het eind, was welke boodschap de geïnterviewde wilde meegeven aan de komende generaties. Ik heb ongeveer honderdvijftig antwoorden op die laatste vraag bekeken. Dat is maar een fractie van wat er in totaal aan materiaal is: de collectie van de Shoah Visual History Archive bevat ongeveer tweeënvijftigduizend interviews wereldwijd. Daarvan zijn er zo’n tweeduizend in het Joods Historisch Museum te bekijken en ongeveer duizend zijn online beschikbaar op vhaonline.usc.edu.

Zo verschillend als de wederwaardigheden van de overlevenden zijn, zo verschillend zijn ook hun antwoorden op die laatste vraag. Nu hangt er om te beginnen al veel af van de wijze waarop de vraag geformuleerd is en van de directe context waarin hij gesteld wordt. Wanneer de geïnterviewde net uitgebreid verteld heeft over zijn kinderen en kleinkinderen, en de vragensteller daarop aansluit door te vragen wat hij aan hen wil meegeven, dan krijgen ‘de komende generaties’ een heel concrete en persoonlijke invulling. In andere gevallen volgt de vraag bijvoorbeeld op een samenvattende vraag waaraan de getuige haar overleven toeschrijft, en dan wordt het antwoord sterk gekleurd door haar religieuze of levensbeschouwelijke overtuiging. Zo zal iemand die zich in het concentratiekamp persoonlijk beschermd heeft gevoeld door God, een ‘boodschap’ geven die anders van inhoud en toon is dan wanneer zij als ‘verklaring’ net verteld heeft dat zij nooit de moed opgaf en stug doorging omdat zij per se wilde blijven leven. En ten slotte kan ook de naoorlogse situatie van de getuigen invloed uitoefenen: zijn zij teruggekeerd naar hun oorspronkelijke woonplaats, zijn zij geëmigreerd naar Amerika of andere Engelstalige landen, of wonen zij nu in Israël?

Nooit weer

Verreweg het meest gehoorde antwoord op de vraag naar de boodschap voor komende generaties, in tal van varianten, is – weinig verrassend, maar alleszins begrijpelijk – de hoop dat het nooit weer zal gebeuren. In een aantal gevallen wordt die hoop gegoten in de vorm van de waarschuwing dat het altijd weer kan gebeuren, mogelijk ook met andere slachtoffers dan de Joden. Soms wordt daaraan de constatering gekoppeld dat de hoop van ‘nooit weer’ intussen ruimschoots gelogenstraft is, waarbij bijvoorbeeld verwezen wordt naar Vietnam, voormalig Joegoslavië, Cambodja, Rwanda, het Midden-Oosten, of ook meer algemeen naar kinderen die sterven van de honger. Daarentegen zijn er ook enkelen die de Sjoa als een volstrekt unieke gebeurtenis zien, die zich met niets laat vergelijken. Tegen de argumenten die daarvoor aangevoerd worden, valt overigens wel wat in te brengen: één persoon stelt dat het nooit eerder gebeurd is dat een bevolkingsgroep om zijn geloof uitgemoord werd. Maar de nazi’s definieerden Joden niet op basis van het joodse geloof, maar op basis van etnische afkomst. In hoeverre dit antisemitisme ten diepste in (religieus) anti-judaïsme geworteld is, is overigens een verhaal apart, waar boekenplanken vol over geschreven zijn. Dat de geïnterviewde in kwestie naar Zuid-Afrika geëmigreerd is en nadrukkelijk geen vergelijking wil trekken tussen de apartheid en de Sjoa, verklaart misschien ten dele waarom zij het geloof en niet het ras als criterium voor de vervolging wil zien. Velen leggen impliciet of expliciet een verband tussen het gevaar van herhaling, al of niet met andere slachtoffers, en het vergeten van de feiten. Veel geïnterviewden zien hun getuigenis ook in dat licht: hoewel het ze soms niet gemakkelijk valt alle herinneringen weer op te halen, voelen ze het als een dure plicht bij te dragen aan het niet vergeten en aan het documenteren van de gebeurtenissen. Een opvallend groot aantal vertelt regelmatig op scholen over hun oorlogservaringen. Zij ontleen daar niet alleen veel voldoening aan, maar ook veel hoop voor de toekomst, omdat zij in de kinderen zulke aandachtige toehoorders vinden en grote ontvankelijkheid voor hun boodschap. Eén persoon vertelt in dat kader ook een opmerkelijke bekeringsgeschiedenis van een jonge neonazi die zich tot vredesactivist ontpopt.

Visie op de samenleving

Naast het vergeten zijn er volgens deze getuigenissen andere tendensen of verschijnselen in de samenleving die bestreden moeten worden. Natuurlijk wordt oorlog in het algemeen